

Vijftig jaar aantalsontwikkeling en terreinkeuze van de Grauwe Klauwier *Lanius collurio* in Drenthe

Arend J. van Dijk

In 2013-16 is de provincie Drenthe op broedvogels geïnt inventariseerd voor de Vogelatlas. Daarbij was vooraf al duidelijk dat sinds de vorige atlas in 1998-2000 de Grauwe Klauwier zijn verspreiding aanzienlijk had uitgebreid en dat de stand sterk was toegenomen. Uitbreiding en toename zijn in Drenthe goed gedocumenteerd en vond vooral plaats op uit de reguliere productie genomen cultuurlanden, waar natuurvriendelijk beheer werd geïntroduceerd. Aan de hand van de recente atlasgegevens en broedvogelinventarisaties sinds 1967 zijn de veranderingen in kaart gebracht.

Drenthe is thans verreweg de Grauwe Klauwier-rijkste provincie van ons land en in de landelijke gegevens springt Drenthe er uit (Boele *et al.* 2016, www.vogelatlas.nl). Tijdens het atlasproject in 2013-16 is de gehele provincie op broedvogels geïnt inventariseerd, waarbij ook in andere jaren niet of nauwelijks onderzochte gebieden onder de loep werden genomen. In veel Drentse gebieden is de Grauwe Klauwier vooral sinds de eeuwwisseling aanzienlijk in aantal toegenomen, waarbij veel nieuwe gebieden werden bezet. Nieuwe vestigingen vonden veel plaats in landschappelijk veranderde gebieden. Welke voorkeuren laten Grauwe Klauwieren daarbij zien en in hoeverre zit hierin de verklaring voor de toename verscholen?

Materiaal en methode

In 2013-16 zijn alle 127 Drentse atlasblokken van 5x5 km volgens de atlasmethode op broedvogels geïnt inventariseerd, de meeste in 2013-15 en twaalf in het aanvullende jaar 2016. Dit is inclusief het Friese deel van het Fochteloërveen. De telmethode van het atlasproject komt in het kort neer op een inventarisatie van acht vooraf vastgestelde kilometerhokken verspreid over het atlasblok. Deze kilometerhokken zijn tussen 1 april-15 mei en nogmaals tussen 16 mei-30 juni elk gedurende steeds één uur geïnt inventariseerd. De overige 17 kilometerhokken in elk atlasblok zijn gedurende minimaal drie-zes bezoeken geïnt inventariseerd, waarbij de nadruk lag op (vroeg) ochtendbezoeken (zie verder Sovon (2012) en www.vogelatlas.nl). De meeste atlasblokken zijn gedurende één jaar (het basisjaar) onder de loep genomen en in de overige jaren gaat het vooral om aanvullingen. Belangrijke aanvullingen voor het atlasproject kwamen uit inventarisaties van het Broedvogel Monitoring Project (BMP, van Dijk & Boele 2011) en van meldingen uit www.waarneming.nl. Territoria zijn gebaseerd op één- of meermalige territorium- of nestindicerende waarnemingen of op waarnemingen in geschikt broedbiotoop in de periode 10 juni-20 juli (datumgrenzen volgens BMP). Broedtijd meldingen van Grauwe Klauwieren zijn met een stip op de kaart ge-

zet. Door de inventariseerder is per atlasblok een schatting gemaakt van het aantal paren van de Grauwe Klauwier in de atlasperiode, volgens de schattingsreeks 1-3 paren, 4-10 paren, 11-25 paren en 26-50 paren. Schattingen zijn meestal gebaseerd op informatie uit het basisjaar, maar zijn soms verhoogd door aanvullingen uit andere jaren. De ingestuurde gegevens zijn gecontroleerd en gevalideerd door de drie Drentse atlasdistrictscoördinatoren, Bert Dijkstra, Henk-Jan Ottens en Arend van Dijk. Voor dit artikel zijn tevens alle territoria uit 2016 uit BMP, archief Sovon en www.waarneming.nl in de berekeningen meegenomen.

Een kwart van de Drentse atlasblokken (32) is in 2013-16 elk jaar (vrijwel) volledig geïnventariseerd op Grauwe Klauwieren volgens de BMP-methode. Hieronder vallen in het bijzonder de grote gebieden van De Onlanden in Noord-Drenthe (van Boekel *et al.* 2014-16), het beekdal van de Eener- & Tempelstukken bij Norg (Jan Lok, Lok 2009), het Fochteloërveen (Herman Feenstra, Feenstra 2012), het beekdal van de Drentse Aa (tellersgroep Drentsche Aa, van Manen *et al.* 2014, Dijkstra *et al.* 2012), Diependal, Hijkerveld en Zuidhijkerzand (Vogelwerkgroepen De Koperwiek en KNNV Assen), vrijwel de gehele gemeente Westerveld in ZW-Drenthe, met daarin het Drents-Friese Wold, Holtingerveld bij Havelte en de beekdalen van de Vledder & Wapserveense Aa en Oude Vaart tussen Dwingeloo en Meppel (Arend J. van Dijk, Vogelwacht Uffelte, van Dijk 2002, van Dijk & Bijlsma 2006, Van Dijk & Heine-meijer 2014, van Manen 2016) en het Dwingelderveld (Joop Kleine, Kleine 1990-2015) en tenslotte het Bargerveen (Stichting Bargerveen, telgroep Bargerveen, Staatsbosbeheer, Gelderloos 2014-16). De meeste van deze gebieden worden sinds de tweede helft van de jaren negentig jaarlijks geïnventariseerd. Dit gebeurt al veel langer in ZW-Drenthe en in het Dwingelderveld (beide sinds 1967) en in het Bargerveen (sinds 1974). In deze gebieden worden vaak speciale Grauwe Klauwieren-bezoeken gebracht overdag in juni-juli. In het Bargerveen is bovendien speciaal onderzoek naar Grauwe Klauwieren gedaan (van Berkel 1993, van den Burg *et al.* 2011, Geertsma, van Berkel & Esselink 2000 en Stichting Bargerveen). Van de op kaarten ingetekende territoria uit 1967-2016 in ZW-Drenthe is nagegaan in welk landschapstype ze zaten.

Lastig inventariseren

Grauwe Klauwieren behoren bij grootschalige inventarisaties gericht op alle broedvogelsoorten, zoals het atlasproject, tot de lastig te inventariseren broedvogelsoorten. Ze arriveren laat in het seizoen, zijn hier dus relatief kort aanwezig en van een uitbundige zang is geen sprake. Meestal zijn ze zwijgzaam, maar vooral kort na de terugkeer uit de wintergebieden laten mannetjes hun nasale ‘*mèh-mèh*’ roep geregeld horen, waardoor de waarneemkans wat groter is. Later in het seizoen blijken dergelijke luidruchtige vogels doorgaans rondzwervende en ongepaarde mannetjes te zijn (mededeling Stef Waasdorp, Stichting Bargerveen). In de vroege ochtend, wanneer andere zangvogels hun piekmoment hebben, laten Grauwe Klauwieren het vaak afweten. Voor de Grauwe Klauwier moet het gebied later op dag, bij voorkeur met zonnig weer apart bezocht worden. Voordeel is wel dat klauwieren geregeld op opzichtige uitkijkpunten zitten. Met eieren of kleine nestjongen gedragen de ouders zich minder opvallend, maar de waarneemkans neemt sterk toe met pas uitgevlogen jon-

gen. Deze vlieger gaat echter niet op voor paren zonder jongen (voor details zie van Berkel 1993b). Paren met jongen kunnen zich verplaatsen en dat kan tot dubbele registratie leiden. Meermalen heb ik het gehad dat pas bij het derde bezoek de Grauwe Klauwieren, druk in de weer met kleine jongen, aan het papier konden worden toe- vertrouwd. Bij de voorgaande bezoeken lieten ze zich niet zien, terwijl ze er gezien de pas uitgevlogen jongen toen ook moeten hebben gezeten. Het voordeel van jaarlijkse BMP-inventarisaties in vaste gebieden is dat de inventariseerder goed op de hoogte is van de (potentiele) nestplaatsen en van het gedrag van Grauwe Klauwieren en dat snel kan worden ingesprongen op veranderde situaties in het landschap, in de fenologie van klauwieren en de weersomstandigheden. In ZW-Drenthe duidt tegenwoordig de aanwezigheid van verscheidene Grasmussen in een ruig bramenstruweel al op een potentieel geschikt gebied voor Grauwe Klauwieren.

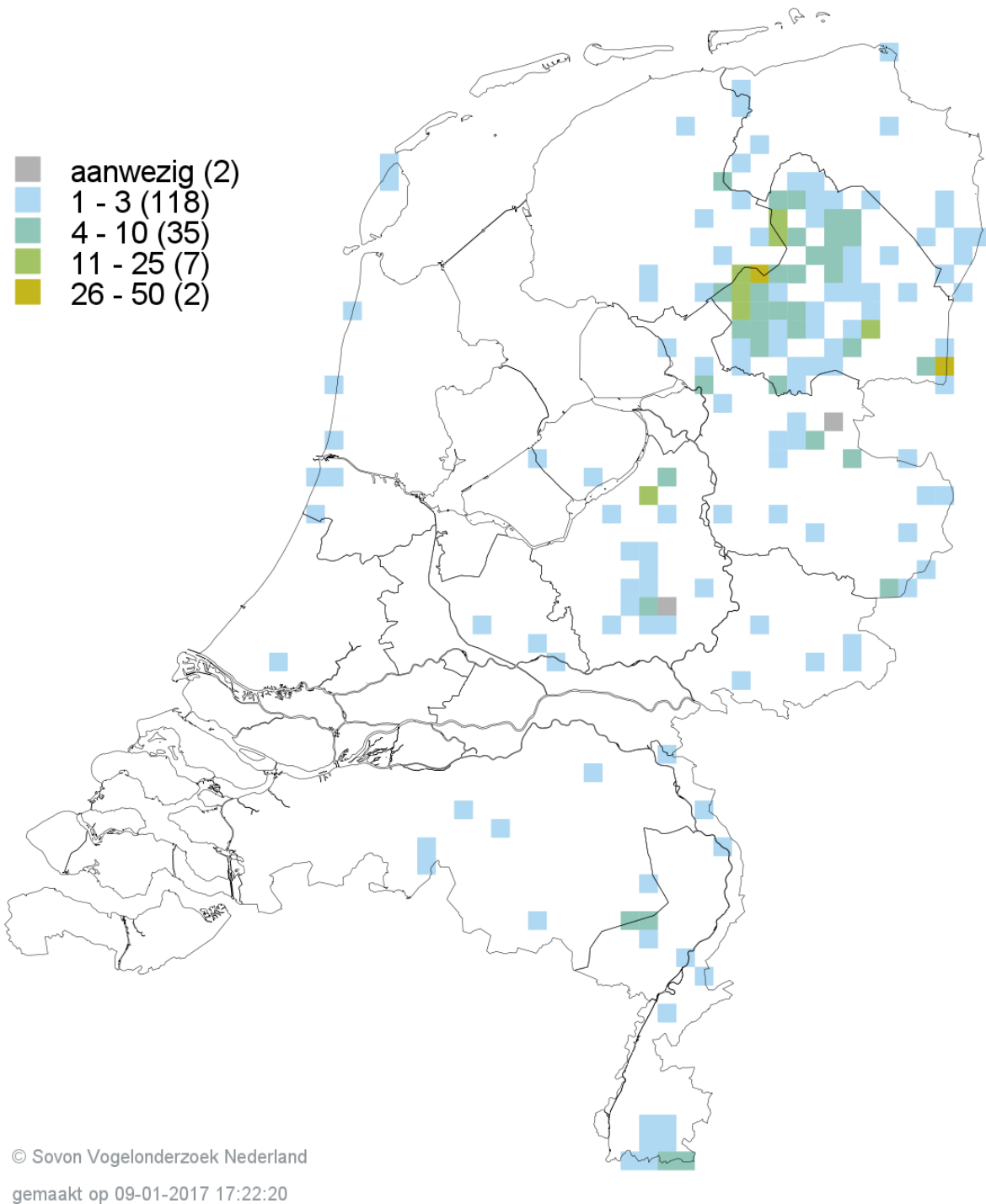
Resultaten

In 66 van de 127 Drentse atlasblokken (52%) is in 2013-16 de Grauwe Klauwier als broedvogel geregistreerd. Jaarlijks ging het om achtereenvolgend 164, 204, 295 en 307 territoria. Het merendeel van de territoria komt uit BMP-gebieden (per jaar 156 tot 262, dat is gemiddeld 88% van alle territoria). Overige Grauwe Klauwierenterritoria zijn opgespoord door de atlasinventariseerders (per jaar 3 tot 33 territoria, gemiddeld 5.7%) of kwamen binnen via www.waarnemingen.nl (2 tot 25, gemiddeld 5.5%) dan wel als Losse meldingen via Sovon (0 tot 3, gemiddeld 0.7%). De meeste aanvullende waarnemingen van atlasinventariseerders en van waarneming.nl komen uit de jaren 2015 en 2016 toen met vliegende keepers tientallen nog niet uitgegeven atlasblokken her en der in Drenthe werden geïnventariseerd. Er is veel overlap tussen de verschillende bronnen en sommige territoria werden via twee of meer bronnen gemeld. De volledigheid van de inventarisatie van de Grauwe Klauwier in Drenthe blijkt echter grotendeels gedragen te worden door de jaarlijks onderzochte BMP-telgebieden in het bijzonder in de hierboven genoemde gebieden.

Verspreiding

De meeste territoria zijn in het westelijke, zuidwestelijke en centrale deel van de provincie vastgesteld en daarnaast, als een enclave in het uiterste zuidoosten, in het Bargerveen (Figuur 1). In stedelijke agglomeraties van Assen, Meppel, Hoogeveen en Emmen ontbreken klauwieren. Uit de grotendeels open landschappen in de Veenkoloniën en het Hunzedal in Oost-Drenthe en in grootschalige akkergebieden bij Smilde en Hoogeveen zijn er nauwelijks meldingen ontvangen. Ook in de lage delen van de provincie, zoals de (moeras)gebieden van de Onlanden in het noorden van de provincie en de grotendeels open graslanden bij Meppel-Nijeveen lijken ze te ontbreken. In de verspreiding is de lacune ten westen en noorden van het Bargerveen opmerkelijk. Hier liggen ogenschijnlijk geschikte natuurgebieden waar in eerdere jaren wel territoria zijn vastgesteld (van Berkel 1993a, BMP, Sovon, waarneming.nl). Ook elders zijn op de kaart hiaten zichtbaar, waar gezien het landschap Grauwe Klauwieren zouden

kunnen zitten, zoals in de besloten landschappen tussen Meppel en Hoogeveen en her en der op de Hondsrug en in Midden-Drenthe.

Figuur 1. Verspreiding in aantalsklassen per atlasblok van de Grauwe Klauwier in Nederland in 2013-15 volgens www.vogelatlas.nl. Van 2016 zijn uitsluitend 9 territoria uit de twaalf in dat jaar aanvullend geïnventariseerde atlasblokken opgenomen. Wanneer er aantallen voor meer jaren voorhanden waren, is het hoogste aantal aangehouden. *Numerical distribution of Red-backed Shrike in The Netherlands in 2013-15 in 5x5 km-squares.*

Broedzekerheid

Van de 422 gemelde territoria in 2013-16 is nagegaan is wat de hoogst genoteerde broedzekerheidscode is. De codes worden hier in het kort omschreven; voor details zie Van Dijk & Boele (2011) en www.vogelatlas.nl. Transport van voedsel voor jongen (code 14) is met 22% het meest als hoogste broedcode opgegeven. Daarna volgen ouders met pas uitgevlogen jongen (code 12, 17%), alarmerende klauwieren (code 7, 14%) en nesten met jongen (code 16, 13%). Twee derde van de territoria is met deze hoge broedzekerheden vastgelegd. Broedcodes 2 en 4 (zang, territoriumroep, verjaging van ander individu e.d.) vallen met 8% laag uit, terwijl die bij de meeste zangvogels juist het hoogst scoren. Broedcode 1 en 3, volwassen individu of paar in geschikt broedbiotoop, als hoogste codes zijn daarentegen juist vrij veel gemeld (9% resp. 8%). De overige broedcodes, zoals bezoek aan een waarschijnlijke nestplaats, nestbouw en nest met eieren, halen hooguit 5%.

Aantal territoria

Volgens schattingen per atlasblok zijn in ongeveer in de helft van de bezette atlasblokken 1-3 territoria geregistreerd (Tabel 1). Deze blokken liggen verspreid over de provincie. Blokken met aantalsschattingen van 4-10 of hoger zijn geconcentreerd in de Eener- & Tempelstukken, het Fochteloërveen, in de Drentse Aa, in het Drents-Friese Wold, Holtingerveld, Dwingelderveld, in de Vledder- & Wapserveense Aa, langs de Oude Vaart bij Dwingeloo en Uffelte, in de beekdalen van de Mars- & Westerstream bij Aalden, Oosterhesselen en Gees en in het Bargerveen. De hoogste schattingen van 26-50 territoria per atlasblok zijn vastgesteld in het Drents-Friese Wold en Bargerveen.

Tabel 1. Aantalsschattingen per atlasblok van Grauwe Klauwieren in Drenthe in 2013-15 volgens de Vogelatlas. *Estimated number of Red-backed Shrikes per atlas square (5x5 km) in Drenthe in 2013-15 and calculated minimum and maximum numbers.*

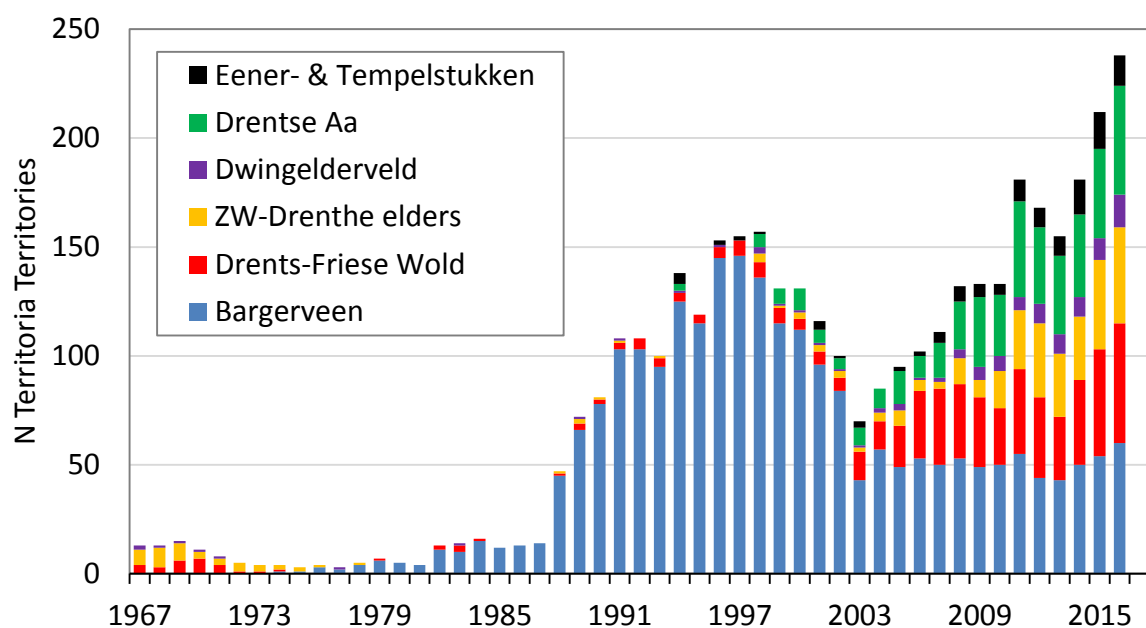
Aantalsklasse	N Blokken	Totaal <i>Total</i>	
<i>Number (range)</i>	<i>N Squares</i>	min.	max.
1-3	34	34	102
4-10	24	96	240
11-25	6	66	150
26-50	2	52	100
Totaal <i>Total</i>	66	248	592

De opgetelde minimum- en maximumschattingen leveren een Drentse populatie in 2013-15 op van 248 tot 592 paren. Het aantal met stip op kaarten aangegeven territoria is 372 en wordt als de minimumpopulatie beschouwd. In 2016 zijn 50 extra territoria vastgesteld, zowel in nieuwe gebieden als in gebieden waar er in 2013-15 minder zaten. Dat geeft een totaal van 422 territoria. Naar verwachting zijn territoria eerder over het hoofd gezien dan dat er sprake zal zijn van dubbeltellingen, zodat de schatting voor de 2013-16 op 400-500 territoria wordt gehouden.

Aantalsontwikkeling

De gezamenlijke ontwikkeling in zes voor Grauwe Klauwieren belangrijke Drentse gebieden gaf in 2015 en 2016 de hoogste stand, en daarvoor in 2011. In de tussenliggende periode viel de stand terug. Met uitzondering van het Bargerveen was de Grauwe Klauwier in deze gebieden sinds 1988 toegenomen (Figuur 2). Tussen 1976 en 1987 werd in ZW-Drenthe en het Dwingelderveld het dieptepunt bereikt met nul territoria in 1980, 1981 en 1985-87. Tussen 1967 en 1971 was daar nog een (rest)populatie van 8-15 territoria. Geheel afwijkend, en landelijk jarenlang dominerend, was de ontwikkeling in het Bargerveen. Voor 1982 was daar een kleine populatie van minder dan 10 territoria. Het aantal steeg vervolgens snel tot maximaal 147 in 1997. Daarna viel de stand bijna even snel terug tot 43 territoria in 2003; sindsdien schommelde de stand tussen 43 en 60 territoria.

De ontwikkeling in de zes hoofdgebieden zet de toon voor de Drentse populatie (Tabel 2). De schatting voor 1990-95 was achteraf wat aan de lage kant. De recente groei van de populatie is ondanks de terugval in Bargerveen onverwacht spectaculair. Op basis van de provinciale atlas-schattingen uit 1998-2000 en 2013-16 is de populatie met een factor 3 toegenomen, een gemiddelde jaarlijkse groei van 12%.

Figuur 2. Aantal territoria van de Grauwe Klauwier in zes belangrijke Drentse broedgebieden. In de Eener- en Tempelstukken en Drentse Aa zijn Grauwe Klauwieren sinds 1994 jaarlijks geteld, in Bargerveen sinds 1974 en in ZW-Drenthe, incl. het Drents-Friese Wold, en in het Dwingelderveld sinds 1967 (bronnen: zie Materiaal en methode). *Number of Red-backed Shrikes in six core breeding areas in Drenthe in 1967-2016.*

Landschappelijke veranderingen in ZW-Drenthe in 1967-2016

In ZW-Drenthe is van totaal 894 vastgestelde territoria tussen 1967 en 2016 nagegaan in welke landschapstypen ze zaten. Er zijn zes typen door Grauwe Klauwieren bezette landschappen onderscheiden: halfopen cultuurlandschap met natuurvriendelijk beheer, opnieuw ingericht halfopen cultuurlandschap met natuurvriendelijk beheer,

halfopen heide, boskaalkap en jonge bosaanplantingen. De meeste van deze landschappen worden beheerd door de terreinbeherende organisaties Natuurmonumenten, Staatsbosbeheer en het Drentse Landschap en zijn in de loop der jaren in oppervlakte uitgebreid (Tabel 3). Beide typen halfopen cultuurlandschap worden ook aangeduid met de termen ‘natuurherstel’, ‘natuurontwikkeling’ of ‘nieuwe natuur’.

Tabel 2. Drentse broedpopulatie van de Grauwe Klauwier aan de hand van schattingen volgens Van Dijk & van Os (1982), Van Dijk (1989, 2003), Van den Brink *et al.* (1996), Sovon (2002), Van den Burg *et al.* (2011) en Atlasproject 2013-16 (dit artikel). *Population estimates of Red-backed Shrike in Drenthe.*

Periode	Schatting
<i>Period</i>	<i>Estimate</i>
1975-1976	28
1981-1987	25-30
1990-1995	100-125
1998-2000	136-165
2008-2010	196-354
2013-2016	400-500

In de reguliere agrarische cultuurlanden met intensieve bedrijfsvoering (boerenland), die verreweg het grootste oppervlak cultuurland vertegenwoordigen (1967-2016 afnemend van *c.* 12.800 ha naar 9350 ha), zijn in totaal 21 territoria (2% van alle territoria) vastgesteld. Die zaten stevast in halfopen gedeelten met rommelig landschap en een beheer vergelijkbaar met natuurvriendelijk beheer, of op de grens met natuurvriendelijk beheerde landschappen. Ze zijn verder buiten de bespreking gelaten. De aantalsontwikkeling per landschapstype in 1967-2016 is aangegeven in figuur 3.

Tabel 3. Oppervlakte (ha) beschikbare landschapstypen en door Grauwe Klauwieren bezette gebieden in 1970-2016 in ZW-Drenthe. De oppervlakten zijn afgerond. *Availability and use by Red-backed Shrikes of habitats in SW-Drenthe in 1970-2016.*

Area type	Cultuurland natuurbeheer <i>Restored farm-land</i>	Cultuurland nieuw ingericht <i>New nature</i>	Nieuwe heide <i>New heathland</i>	Bestaande heide <i>Existing heathland</i>	Kaalkap <i>Clearcut</i>	Bosaanplant <i>Tree plantation</i>
Period	<i>land</i>	<i>New nature</i>	<i>heathland</i>	<i>heathland</i>	<i>Clearcut</i>	<i>tation</i>
1970-1985	200	20	100	0	470	380
1986-2000	1200	30	100	0	50	30
2001-2016	400	300	150	0	170	40
Totaal Total	1800	350	350	500	690	450

(1) Halfopen cultuurlandschap met natuurvriendelijk beheer

Oppervlakte uitgebreid met 1800 ha.

1967-2016 totaal 316 territoria, 36% van alle territoria.

Sinds de beginjaren 1970 zijn er door natuurbeschermingsorganisaties cultuurlanden aangekocht en/of op natuurvriendelijke wijze beheerd, waarbij de landschappelijke structuur grotendeels werd gehandhaafd. Bemesting met kunstmest en gebruik van

chemische bestrijdingsmiddelen werden gestopt, maaidatums van gras- en hooilanden werden veelal uitgesteld tot in juni, juli of nog later, en soms werd niet gemaaid. Menigmaal werd de aanvankelijk vroege maaidatum uitgesteld of werden brede stroken langs struwelen met bramen, slee- en meidoorns niet gemaaid. In veel gebieden werd de verdroging tegengaan en werd extensieve zomerbegrazing door runderen ingesteld. Er ontwikkelde zich vaak een bloem- en insectenrijke vegetatie. Bermen van wegen en wateren, perceelgrenzen, houtwallen, singels en randen werden op natuurvriendelijke wijze beheerd, waarbij bijvoorbeeld oude (en dode) bomen, struiken en struwelen niet werden weggehaald, waardoor er ruige stroken en vaak brede en dichte braamstruwelen konden ontwikkelen. In dit landschap zijn veel geleidelijke overgangen van lage naar hoge vegetaties. Dit landschapstype is zowel in beekdalen als op ontginningsgronden te vinden. Tot halverwege de jaren negentig zaten in deze cultuurlanden af en toe Grauwe Klauwieren, terwijl er toen reeds honderden ha ogenschijnlijk geschikt als broedplaats waren. Vooral na 2005 liep de stand hier snel op. In 2013-16 zaten in dit landschapstype in delen van het Drents-Friese Wold jaarlijks 10-14 territoria, in Uffelte en omgeving met Rheebruggen 13-17 territoria en in het oostelijke stroomgebied van de Wapserveense Aa 5-10 territoria.

(2) Nieuw ingericht halfopen cultuurlandschap met natuurvriendelijk beheer

Oppervlakte uitgebreid met 350 ha.

1967-2016 totaal 224 territoria, 25% van alle territoria.

Hoofdzakelijk na 2000 zijn in gebieden van terreinbeherende organisaties inrichtingswerkzaamheden uitgevoerd, waarbij de oorspronkelijke landschapsstructuur veranderde. De voedselrijke bovenlaag van de bodem werd verwijderd, sloten gedempt, een beekloop gehermeanderd, nieuwe stromen en plassen gegraven en bestaande ruigten, (braam)struwelen, houtwallen en singels werden geheel of gedeeltelijk verwijderd. Hierdoor werd onder andere vernatting gerealiseerd. Deze ‘vergraven’, nieuw ingerichte gebieden werden vervolgens meestal extensief begraaasd door runderen (vooral zomerbegrazing) en in kleine gedeelten wordt de grazige vegetatie gemaaid. Na 5-10 jaren ontwikkelde zich een begroeiing die veel gelijkenis vertoonde met het hierboven beschrevene voor cultuurlanden met natuurvriendelijk beheer. Sommige stukken groeiden geleidelijk dicht met opslag van els, berk en wilg, andere bleven juist open met lage heide(achtige)vegetatie. In 1983 werd voor het eerst een Grauwe Klauwierenterritorium vastgesteld op een uit de productie genomen en braakliggende akker. De graszode werd hier meerdere malen afgeplagd en door aanplant van enkele bomen en introductie extensieve zomerbegrazing door enkele koeien ontstond hier een ideaal landschap voor Grauwe Klauwieren. Dit gebied, Het Vroomeveld bij Wapse, is sindsdien vrijwel jaarlijks door Grauwe Klauwieren bewoond waarbij op een oppervlakte van 13 ha (naderhand uitgebreid naar 16 ha) geregeld 6-10 territoria zijn vastgesteld. Nieuw ingerichte cultuurlanden liggen vooral in het Drentse-Friese Wold in het stroomgebied van de Vledder Aa tussen Doldersum, Wateren en Oude Willem. In 2013-16 werden hier jaarlijks 7-23 territoria geteld.

(3) halfopen heide

Oppervlakte nieuwe halfopen heide uitgebreid met 350 ha; bestaande en door Grauwe Klauwieren bezette halfopen heide is 500 ha.

1967-2016 totaal 178 territoria, 20% van alle territoria. Op nieuwe heide 36 en op bestaande halfopen heide 142 territoria.

Halfopen heide met braamstruwelen, opslag van struiken en bomen en takkenruigte is altijd al trek geweest bij Grauwe Klauwieren. Door maatregelen of het uitblijven ervan, zoals verwijdering van of langzaam dichtgroeien met bosopslag, begrazingsdruk of vernatting zijn gebiedsdelen wisselend door Grauwe Klauwieren bezet. In grotendeels open heidevelden (400 ha) zijn geen territoria van Grauwe Klauwieren vastgesteld. Enkele jaren na het kappen van bos kan zich op die plek nieuwe halfopen heide ontwikkelen. In 2013-16 zaten op halfopen gedeelten van de heidegebieden 10-18 territoria, waarvan 2-5 op terreinen waar recent heidevegetatie was ontstaan.

(4) boskaalkap

Oppervlakte 690 ha, vrijwel jaarlijks wisselende gebieden en meestal enkele ha per gebied tijdelijk geschikt.

1967-2016 totaal 92 territoria, 10% van alle territoria.

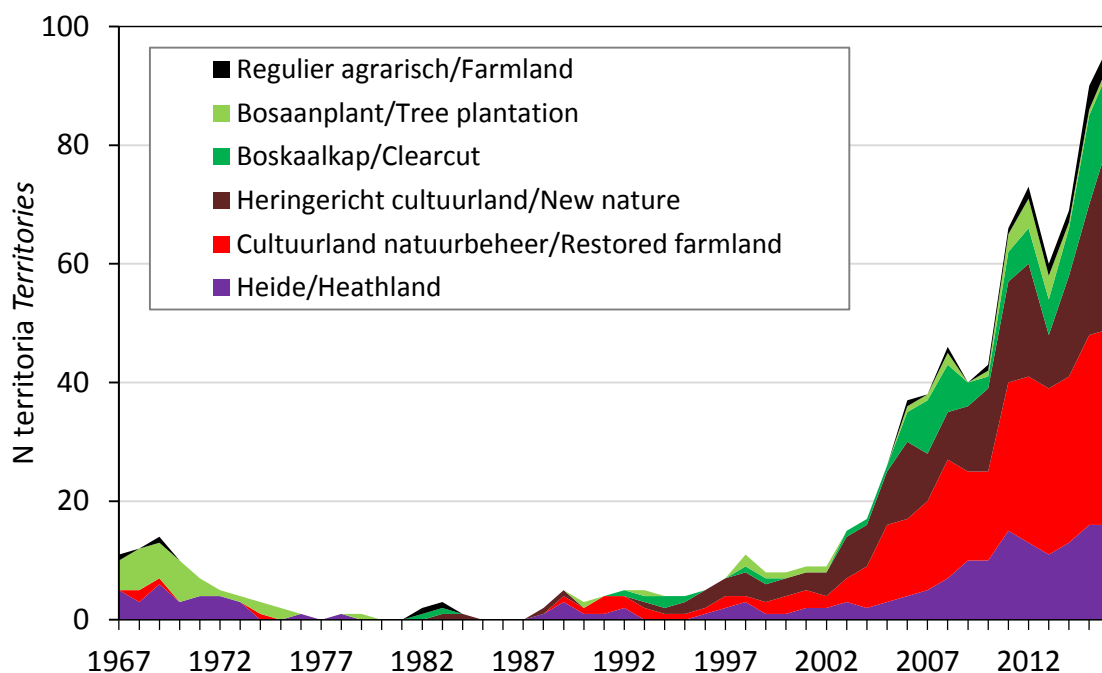
Na het kappen van percelen bos of bosopslag, vooral op of aan randen van heidegebieden, maar soms ook midden in grote bossen, vestigden zich Grauwe Klauwieren in de tijdelijk aanwezige takkenruigte en jonge bosopslag. Na enkele jaren verdween de takkenruigte en ontwikkelde zich een heidevegetatie of het groeide dicht met bos. Tussen 1967 en 1988 is ongeveer 100 ha opslag en bos vooral op en nabij heidevelden in het Drentse-Friese Wold gekapt (zie o.a. van Dijk 1983, van Dijk & Bijlsma 2006). Daarnaast zijn er in de bossen vooral door zware stormen in 1972/73 ca 350 ha naaldbossen omgewaaid en opgeruimd. Op deze terreinen vestigden zich toen geen Grauwe Klauwieren, terwijl dergelijke landschappen anno 2013-16 vaak wel bezet waren. Op recent gekapte bospercelen In het Drent-Friese Wold zijn in 2013-16 jaarlijks 5-9 territoria geconstateerd.

(5) jonge bosaanplant

Oppervlakte 450 ha, vrijwel jaarlijks wisselende gebieden en meestal enkele ha per gebied tijdelijk geschikt.

1967-2016 totaal 63 territoria, 7% van alle territoria.

Door Grauwe Klauwieren bezette bosaanplantingen van meestal sparren, grove den en loofbomen zijn vooral in de jonge fase (tot 2-3 m hoogte) in trek. Ze bevonden zich voornamelijk op of aan randen van heidevelden en in of nabij cultuurlanden met natuurvriendelijk beheer. In de jaren 1967-1988 zaten de meeste Grauwe Klauwieren in jonge aanplant van sparren en in opslag op heidevelden, maar ook enkele in percelen midden in opgaand bos van Boschoord. De ca 300 ha jonge naaldbosaanplantingen op voormalige kaalkapterreinen van de in 1972/73 omgewaaide naaldbossen, leverden slechts enkele klauwieren op. Na 2010 zaten Grauwe Klauwieren af en toe en tijdelijk in gemengde bosaanplantingen van enkele nieuwe landgoederen. De populatie in jonge bosaanplantingen in 2013-16 bedroeg 1-4 territoria.

Figuur 3. Aantal territoria van de Grauwe Klauwier in ZW-Drenthe per landschapstype in 1967-2016. *Number of territories of Red-backed Shrike in SW-Drenthe 1967-2016 in (top to bottom) intensive farmland (c. 12.000 ha), forest plantation, clear-cuttings in woodland, former farmland converted into nature reserves, farmland with nature restoration projects and heathland.*

Vestiging Grauwe Klauwier na verandering inrichting en beheer

In alle landschapstypen samen werden de eerste klauwierenterritoria gemiddeld na 6.3 jaren na de landschappelijke verandering vastgesteld, met als minimum en maximum 0 en 14 jaren (sd 4.1 in 44 gebieden). In cultuurlanden met natuurbeheer en op nieuwe halfopen heide duurde het met gemiddeld 8.0 en 8.7 jaren langer dan in nieuw ingericht cultuurlandschap, boskaalkap en bosaanplanting met respectievelijk 5.1, 5.3 en 4.2 jaren. Vestigingen in veranderde landschappen bevonden zich binnen 1 km (43%), 1-2 km (23%), 2-3 km (16%), 3-4 km (8%), 4-6 km (6%) en 8-10 km (4%) van de dichtstbijzijnde andere Grauwe Klauwervestigingen.

Landschapsvoorkeur Atlasproject 2013-16

De landschapsvoorkeur van de 422 territoria in Drenthe in 2013-16 vertoont overeenkomst met die in ZW-Drenthe (die daar ook deel van uitmaken). Het grootste deel van de Grauwe Klauwieren (258 territoria, 61% van 422 territoria) is blijkens de stippen in het atlasproject aangetroffen in halfopen (voormalige) cultuurlanden waar het beheer in handen is van terreinbeherende natuurorganisaties.

Goed bezette gebieden van deze categorie zijn geconcentreerd in de Drentse Aa (36-41 territoria in 2013-16), Vledder- en Wapserveense Aa (23-43), Rheebruggen-Uffelte (12-17), de Mars- en Westerstream (21) en Eener- en Tempelstukken (9-17). Heide- en hoogveengebieden zijn goed voor 114 territoria (29%) met aanzienlijke populaties in het Bargerveen (40-60 territoria), het Drents-Friese Wold (10-17), Dwingelderveld (9-15) en Fochteloërveen (6-14). In bosgebieden zijn 30 territoria (7%) vastgesteld, die meestal op kaalslagterreinen met takkenruigte zaten (13 territo-

ria) en in jonge bosaanplant van zowel loof- als naaldbomen (14). Aanplantingen lagen meestal nabij bos- of natuurgebieden. In regulier agrarisch gebruikte cultuurlanden (het boerenland) zijn tien Grauwe Klauwierenterritoria aangetroffen, vaak nabij natuurgebieden of geschikte cultuurlanden. Enkele afwijkende biotopen waren een gronddepot en een blauwe bessenkwekerij.

Jonge Grauwe Klauwieren van 9 dagen oud (uitkomsttag = 0) in nest in opslag van grove den, Boswachterij Smilde, 10 juli 2015 (Rob Bijlsma). *Red-backed Shrikes of 9 days old in nest in re-growth of Scots pine (hatching day = 0), Forestry of Smilde, 10 July 2015.*

Discussie

Het spreekt tot de verbeelding als je Grauwe Klauwieren in je onderzoeksgebied hebt, want het is nog maar 30 jaar geleden dat de Grauwe Klauwier afstevende op het zo goed als verdwijnen uit ons land (Hustings & Bekhuis 1993). Dat is echter onverwacht en radicaal anders gelopen. Aantallen die thans in Drenthe zitten zijn uit de eerste helft van de vorige eeuw bij lange na niet bekend, terwijl er toen ongetwijfeld heel wat gezeten moeten hebben. Niet zo verbazingwekkend, want Drenthe was voor 1965 ornithologisch gezien grotendeels terra incognita (van Dijk & van Os 1982). Aangenomen wordt dat de oorzaken van de enorme afname, vooral klimatologische

veranderingen, grootschalige vernietiging van geschikte halfopen cultuurlandschappen en pesticidgebruik (Hustings & Bekhuis 1993, Van den Burg *et al.* 2011) ook niet aan Drenthe voorbij zullen zijn gegaan.

Uit de recente cijfers blijkt dat ongeveer 90% van de Drentse Grauwe Klauwieren in de jarenlang geïnventariseerde BMP-gebieden in de belangrijkste klauwierenhabitats is gemeld. Mede hierdoor is de verspreiding en populatiegrootte in Drenthe goed bekend. Door verdere uitbreiding en toename van de klauwier kan dit aandeel afnemen. Belangrijk dus om (naast volhouden) enkele nieuwe BMP-gebieden te starten in bijvoorbeeld de Mars- en Westerstroom bij Meppen, Aalden en Oosterhesselen of in gebieden in het Hunzedal.

In ZW-Drenthe en ook elders in Drenthe blijkt dat de recente toename van de Grauwe Klauwier voor het grootste deel plaats vond in (nieuw ingerichte) halfopen cultuurlandschappen met aangepast natuurvriendelijk beheer. En ook toename in bestaande heide- en hoogveengebieden staat meestal in verband met veranderingen zoals vernatting, struweelvorming of boskaalkap. In ZW-Drenthe beslaat het areaal cultuurlandschap met natuurvriendelijk beheer thans 19% van de totale oppervlakte cultuurland. De overige 81% is door het intensief en grootschalige agrarische gebruik en beheer vrijwel ongeschikt gebleken voor Grauwe Klauwieren. Aan het begin van de inventarisatieperiode omstreeks 1970 hadden grote delen van het agrarisch cultuurland in ZW-Drenthe nog een besloten vaak kleinschalig karakter, met ogenschijnlijk geschikte gebieden voor Grauwe Klauwieren, maar territoria zaten er toen vrijwel niet. De oppervlakte kleinschalig cultuurlandschap mag toen groot geweest zijn, door intensief gebruik en beheer van veel houtwallen, singels, perceelsranden, hoekjes met braamstruwelen, ruigten, solitaire bomen en dergelijke waren ze lang niet allemaal geschikt voor Grauwe Klauwieren. Vooral het jaarlijks in de winter en vroege voorjaar massaal afbranden van braamstruwelen, ruigten en bosschages in perceelsranden in grote delen van het agrarisch gebied – op sommige dagen was de lucht bezwangerd met grijze rook – maakten ze veelal ongeschikt. Als alternatief voor afbranden werd in het groeiseizoen ook doodspuiten met herbiciden toegepast. Tevens was er vertrapping en vreterij door vee, waardoor houtwallen en singels ‘hol’ werden zonder noemenswaardige ruige ondergroei. Daarna volgden ruilverkavelingen, verdere schaalvergroting en intensivering en deze landschappen werden ongeschikt voor Grauwe Klauwieren.

In natuurvriendelijk beheerde en nieuw ingerichte cultuurlandschappen werden in 1997-2000 jaarlijks hooguit 5 territoria vastgesteld, terwijl de oppervlakte toen 1230 ha bedroeg. Toename zette vooral daarna in tot een maximum van 68 territoria in 2016 op 2150 ha. Het duurde gemiddeld 6.3 jaren voordat Grauwe Klauwieren zich in nieuwe natuurvriendelijke beheerde gebieden vestigden. De lengte van deze periode hangt waarschijnlijk samen met de ontwikkeling van de vegetatie (nestgelegenheid) en fauna (voedsel) en uiteraard met de beschikbaarheid van Grauwe Klauwieren. Ruim tien jaar eerder had zich in het Bargerveen een dergelijke plotselinge toename voorgedaan. Door maatregelen om verdroging tegen te gaan om herstel van de hoogveenvegetatie te bewerkstelligen, ontstond een structuurrijke vegetatie en een forse toename van het aantal Grauwe Klauwieren (maximaal 146 territoria in 1997).

Vervolgens liep de stand door verdere waterpeilverhoging en vermindering van opslag weer terug. De herkomst van de klauwieren in het Bargerveen, en ook die zich elders in Drenthe hebben gevestigd is niet precies bekend (van den Burg *et al.* 2011) en er zijn slechts enkele aanwijzingen dat klauwieren van het Bargerveen zich in andere Drentse gebieden hebben gevestigd (Bijlsma 2000, Geertsma *et al.* 2000, van Dijk & Bijlsma 2006 Hemerik *et al.* 2015). Van de 1360 tussen 2002 en 2011 geringde uitgevlogen jonge Grauwe Klauwieren in het Bargerveen zijn er 162 teruggevonden als broedvogel in dit gebied en zestien (9%) doken in andere gebieden op als broedvogel. In de periode 1992-2001 is van de 1100 geringe jongen er slechts één in een ander gebied als broedvogel gemeld (Geertsma *et al.* 2012). Tevens bleek dat de kans op vestiging in naburige gebieden is het grootst bij éénjarige vogels, die daarbij ook de grootste afstanden afleggen. Gegevens uit Wapserveld-Berkenheuvel wijzen er op dat vooral na 2003 het aantal uitgevlogen jongen sterk toenam en dat een deel van deze jongen zich binnen 3 km van de ringplaats als broedvogel vestigde (Bijlsma 2000, van Dijk & Bijlsma 2006). De populatie in dit deelgebied in ZW-Drenthe als ook die in het Bargerveen (Geertsma *et al.* 2000, Hemerik *et al.* 2015) bestaat voor zover bekend uit lokale aanwas van jongen en uit toevoer van vogels van elders.

Waarschijnlijk waren de nieuwe klauwieren afkomstig uit het grote Duitse achterland, waar tussen 1995 en 2005 een populatie zat van 70 000-190 000 territoria (Gedeon *et al.* 2014). Geertsma *et al.* (2012) vermoedden dat er een voortdurende influx is van klauwieren uit Duitsland, waar waarschijnlijk meer jongen per legsel uitvliegen dan in ons land en die dispersie naar andere gebieden aannemelijk maakt. Bij deze dispersie blijken verspreid liggende grote en kleine kernen met geschikt habitat, zoals de cultuurlanden met natuurvriendelijk beheer, essentieel. In Drenthe is de situatie met vrij veel verspreid liggende geschikte gebieden beter dan elders in ons land waar afstanden tussen geschikte broedhabitats vaak groter zijn (Geertsma *et al.* 2012). Dit is wellicht één van de factoren waarom de Grauwe Klauwier het in Drenthe zo veel beter doet.

Het op vrij grote schaal geïnitieerde en doorgevoerde natuurvriendelijke beheer door terreinbeherende organisaties in Drenthe heeft mogelijk aan de basis gestaan van de onverwachte terugkomst van de Grauwe Klauwier. Zonder deze gebieden waren Grauwe Klauwieren waarschijnlijk ook toegenomen, bijvoorbeeld op heide- en hoogveengebieden, maar veel minder spectaculair. Tot nu toe zijn er geen aanwijzingen dat de stand in de (nieuw ingerichte) natuurvriendelijk beheerde gebieden terugloopt, wel treedt soms stabilisatie op. Afgewacht moet worden hoe de vegetatie en het voedselaanbod zich in deze gebieden gaan ontwikkelen en hoe klauwieren hierop reageren. In ZW-Drenthe zullen de komende jaren naar verwachting nieuwe gebieden of gebiedsdelen als broedplaats ter beschikking komen. En ook elders in Drenthe zijn de afgelopen jaren nieuwe cultuurlandschappen heringericht of is natuurlijk vriendelijk beheer ingesteld. Hier kunnen zich (meer) Grauwe Klauwieren vestigen, zoals in het Hunzedal, langs de Runde, in delen van De Onlanden, in het Mantingerveld, in bosaanplantingen (onder andere in de Veenkoloniën) en niet te vergeten in allerlei kleine gebieden her en der in de provincie. Wees niet verbaasd als in de komende jaren Grauwe Klauwieren opduiken in je telgebied.

Dank

Medewerkers van de Vogelatlas en BMP worden bedankt voor hun vaak jarenlange inzet, telresultaten en gebruik van deze gegevens. Sovon Vogelonderzoek Nederland wordt bedankt voor het beschikbaar stellen en gebruik van deze gegevens en van de verspreidingskaart. Stef Waasdorp (Stichting Bargerveen) spoorde jarenlang veel broedgevallen van Grauwe Klauwieren in Drenthe op. Terreinbeheerders worden bedankt voor hun gegevens van Grauwe Klauwieren en voor de samenwerking.

Summary: Dijk A.J. van. 2016. Breeding population and habitat choice of Red-backed Shrike *Lanius collurio* in Drenthe in 1967-2016. Drentse Vogels 30: 87-101.

The total number of Red-backed Shrikes in Drenthe in 2013-16 was estimated at 248-592 breeding pairs (Table 1). In the late 1960s, at the low ebb of the population in Drenthe (and The Netherlands at large), the few remaining pairs were mostly recorded in small-scale farmland. Probably, restoration of a peat moor reserve in the south-east (Bargerveen) facilitated an increase in the 1980s, peaking around 1997 (Fig. 2). Probably due to local management (raising water levels and removal of thickets), numbers in Bargerveen dropped by more than 50% soon after the peak. Meanwhile, elsewhere in Drenthe Red-Backed Shrikes started to colonize a variety of habitats, again apparently associated with changes in local management (e.g. farmland turned into nature reserve, creation of clear-cuts in woodland)(Table 2, 3, Fig. 3). Numbers remained low throughout the late 1960s, 1970s and 1980s (less than 30 pairs, usually fewer than 10). Some increase was noticed in the 1980s, mostly restricted to the peat moor of Bargerveen in southeastern Drenthe where in 1997 a maximum of nearly 150 pairs was recorded. Since then, the Bargerveen population declined (40-60 pairs in the 2000s and later, probably mostly a result of changes in management) whereas numbers elsewhere in Drenthe increased. The present population (2013-16) is estimated at 400-500 pairs, still showing some increase (especially in recently created nature reserves, restoration projects in farmland and on heathland).

Literatuur

- Berkel J.B.J.M. van 1993a. De Grauwe Klauwier in het Bargerveen gedurende de jaren 1978 tot en met 1990. Het Vogeljaar 41: 26-33.
- Berkel J.B.J.M. van 1993b. Het inventariseren van Grauwe Klauwieren. Het Vogeljaar 41: 256-265.
- Bijlsma R.G. 2000. Bestaat West-Drentse populatie van Grauwe Klauwieren *Lanius collurio* bij de gratie van lokale reproductie? Drentse Vogels 13: 102-105.
- Boele A., van Bruggen J., Hustings F., Koffijberg K., Vergeer J.-W. & van der Meij T. 2016. Broedvogels in Nederland in 2014. SOVON-rapport 2016/04. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Boekel W. van, Blaauw R., de Bruin J. Oosterveld R. & Zoer B. 2013-16 (in serie). Broedvogels in De Onlanden in 2013-16. Rapporten Stichting Natuurbelang De Onlanden, Roderwolde.
- Brink H. van den, van Dijk A., van Os B. & Venema P. 1996. Broedvogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Burg A. van den, Nijssen M., Geertsma M., Waasdorp S. & van Nieuwenhuysse D. 2011. De Grauwe Klauwier. KNNV Uitgeverij, Zeist.

- Dijk A.J. van 1983. Avifauna en vegetatie van het Doldersummer Veld. Stichting Het Drentse Landschap, Assen.
- Dijk A.J. van 1989. Drentse broedvogelaantallen. Drentse Vogels 2/3: 163-188.
- Dijk A.J. van 2002. Broedvogels van Rheebruggen 1968-2000. rapport Het Drentse Landschap, Assen.
- Dijk A.J. van 2003. Aantalsschattingen van broedvogels in Drenthe in 1998-2000. Drentse Vogels 17: 1-14.
- Dijk A.J. van & Bijlsma R.G. 2006. Lange-termijn veranderingen bij broedvogels in Wapserveld-Berkenheuvel. Drentse Vogels 20: 1-25.
- Dijk A.J. van & Boele A. 2011. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Dijk, A.J. van & Heinemeijer H.D. 2014. Vegetatie, broedvogels en heidebeheer op het Doldersummerveld 1982-2012. Het Drentse Landschap, Assen.
- Dijk A.J. van & van Os B.L.J. 1982. Vogels van Drenthe. Van Gorcum, Assen.
- Dijkstra B., Boonstra S., Alblas W., de Vries Y. (red). 2013. De broedvogels van de Drentsche Aa 2002-2011. Rapport in eigen beheer, Assen.
- Feenstra H. 2012. Vogels van het Fochteloërveen 2012. Bureau Vogelinventarisatie De Kraanvogel 2012/13, Fochtelo.
- Gelderloos P. 2014-16 (in serie). Broedvogelkartering en wintervogeltellingen Bargerveen 2013-15, Rapport Staatsbosbeheer regio Noord, Zandpol.
- Geertsma M., van Berkel H. & Esselink H. 2000. Are high fitness values sufficient to maintain a Dutch population of the Red-backed Shrike (*Lanius collurio*)? The Ring 22: 80-88.
- Geertsma M., Waasdorp S., Stichting Bargerveen & Floor-Zwart W. 2012. Gekleuringde grauwe klauwier beantwoordt vraag bronpopulatie niet. Vogelnieuws 25 (nr 06 december): 12-14.
- Hemerik L., Geertsma M., Waasdorp S., Middelveld R.P., van Kleef H. & Klok C. 2015. Survival, reproduction, and immigration explain the dynamics of a local Red-backed Shrike population in the Netherlands. J. Ornithol. 156: 35-46.
- Hustings F. & Bekhuis J. 1993. Grauwe Klauwieren *Lanius collurio* in het Nederland van nu: restanten van een glorieuzer verleden? Het Vogeljaar 41: 2-17.
- Kleine J. *et al.* 1990-2015 (in serie). Fauna-inventarisatie Nationaal Park Dwingelderveld en omgeving 1987-2014. Rapport, Dwingeloo.
- Lok J. 2009. Broedvogelbevolking van de beekdalgraslanden in de Eener- en Tempelstukken 1994-2009. Drentse Vogels 23: 60-71.
- Manen W. van, Alblas W., Boonstra S. & Dijkstra B. 2014. Van vorkjesschudder tot alligator: 50 jaar broedvogels van de Drentse Aa. Drentse Vogels 28: 2-37.
- Manen W. van 2015. Broedvogels in een deel van het Drents-Friese Wold, Vledderveld en Diever in 2015. SOVON-rapport 2015/46. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- Sovon 2012. Handleiding Veldwerk Vogelatlas 2012-2015. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
- SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002. Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. Nederlandse Fauna 5. Nationaal Natuurhistorisch Museum Naturalis, KNNV Uitgeverij & European Invertebrate Survey-Nederland, Leiden.

Adres: Anserweg 8, 7975 PB Uffelte, arend.vandijk@sovon.nl